

Olsztyn, 10 listopada 2022 r.

Dr hab. Urszula Doliwa, prof. UWM
Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
e-mail: urszula.doliwa@uwm.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej magister Katarzyny Michalak „Fenomen dźwięku w procesie powstawania i specyfice gatunkowej radiowego reportażu artystycznego” napisanej pod kierunkiem dr hab. Grażyny Stachyry, prof. UMCS

W centrum zainteresowania Doktorantki znajduje się reportaż artystyczny. Postawiła Ona sobie za cel scharakteryzowanie dystynktywnych cech tego gatunku audialnego, który sytuuje na pograniczu literatury faktu, dramatu scenicznego, filmu i muzyki.

Wybór tematu rozprawy jest ze wszech miar uprawniony, ponieważ Autorka ma rozległą wiedzę w omawianym zakresie. Jest to wiedza nie tylko teoretyczna, ale też związana z wieloletnim doświadczeniem zdobytym w pracy dziennikarza radiowego. Mgr Katarzyna Michalak była wielokrotnie nagradzana w najbardziej prestiżowych konkursach reportażu i dokumentu radiowego. Warto też dodać, że jest Ona wnikliwą obserwatorką sceny reportażowej w Polsce i na świecie oraz osobą wykształconą w tym obszarze – brała bowiem udział w zajęciach EBU Master School on Radio Documentary, Oslo-Bruksela-Berlin, 2002-2003. Jej wiedza i doświadczenie były niejednokrotnie wykorzystywane przez organizatorów ogólnopolskich i międzynarodowych konkursów sztuki radiowej, podczas których występowała w roli jurora. Można powiedzieć, że mgr Katarzyna Michalak, z uwagi na dotychczasowe osiągnięcia i uznanie profesjonalnego świata twórców reportażu radiowego, osiągnęła już poziom mistrzowski w tej dziedzinie w wymiarze praktycznym.

Warto podkreślić, że jej współpraca ze światem akademickim także nie rozpoczęła się wraz z początkiem studiów doktoranckich. Wielokrotnie była Ona bowiem zapraszana na konferencje naukowe, a spotkania z nią i jej reportażami były zawsze niezwykłym przeżyciem artystycznym i intelektualnym dla ich uczestników. Twórczość mgr Katarzyny Michalak stanowiła też nierzadko inspirację do badań nad artystycznymi aspektami funkcjonowania dźwięku i radia. Przedmiotem analizy stawały się także wyjątkowe dzieła tworzone przez Autorkę. Tym razem, ta bohaterka licznych opracowań naukowych z zakresu badań nad

twórczością radiową, sama zdecydowała się opowiedzieć o swoim warsztacie i ubrać refleksję nad tym zagadnieniem w ramy dyskursu naukowego.

Nie jest to sytuacja niezwykła – praktykujący dziennikarze często podejmują się badań nad mediami, a w przypadku badaczy radia jest to niemal normą – bardzo rzadko zdarza się, by nie posiadali oni doświadczenia praktycznego w tym obszarze. Dotyczy to zarówno polskich, jak i zagranicznych naukowców. Rzadko jednak rzeczywiście zdarza się, żeby do świata nauki dołączali praktycy tej klasy, co Katarzyna Michalak. Niezwykle trudno jest bowiem łączyć tak wysoki poziom profesjonalizmu dziennikarskiego z aktywnością akademicką. Tym bardziej należy docenić starania w tej materii Autorki rozprawy.

Jak podkreśla jedna z najbardziej znanych badaczek radia, redaktorka czasopisma „Radio Journal. International Studies in Broadcast & Audio Media” Mia Lindgren, refleksja nad praktyką, w której praktyka wpływa na proces badawczy, ma ogromny potencjał naukowy. W tym kontekście warto przywołać jej artykuł *Radio journalism as research – a Ph.D. model* („Radio Journal – International Studies in Broadcast & Audio Media”, 12: 1+2, pp. 169–182, doi: 10.1386/rajo.12.1-2.169_1). Autorka pokazuje w nim, w jaki sposób praktyka może być ujęta w ramy terminologii badawczej, a sam proces produkcji dokumentu radiowego przez badacza może być ważnym elementem procesu badawczego. Praktyka może więc poszerzyć wiedzę i ułatwić pełniejsze zrozumienie radiowej produkcji dokumentalnej, refleksja naukowa nad procesem powstawania dzieła może zaś przyczynić się do doskonalenia warsztatu dziennikarskiego.

Rozprawa doktorska mgr Katarzyny Michalak składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym Autorka definiuje gatunek, jakim jest radiowy reportaż artystyczny. Przedstawia jego historię i wskazuje jego cechy dystynktywne, które pozwalają odróżnić go od innych gatunków. W rozdziale drugim prezentuje koncepcję „filmowości” dzieła radiowego, przez którą rozumie budowanie dramaturgii dźwiękowej z wykorzystaniem różnych „planów” nagrywania dźwięku. Poprzez analizę fragmentów wybranych reportaży wykazuje, że umiejętne budowanie dzieła radiowego z zastosowaniem odpowiednich „planów” sprzyja budowaniu emocji w reportażu. W rozdziale trzecim pokazuje kolejne etapy konstituowania się gatunkowej specyfiki reportażu radiowego, w szczególności w kontekście relacji bohater – reportażysta. W rozdziale czwartym Autorka omawia modele dramaturgiczne reportaży w oparciu o autorską koncepcję „hipsometrycznej mapy uczuć”, która jest graficzną interpretacją zakresów emocji bohaterów audycji. Rozdział piąty dotyczy zaś realizacji dźwięku, w tym np. roli muzyki i ciszy w reportażu.

Cała rozprawa jest bardzo interesująca poznawczo. Chciałabym jednak wymienić najważniejsze, moim zdaniem, osiągnięcia naukowe w niej zawarte. Należy do nich zaliczyć:

1. Ujęcie procesu rejestrowania dźwięku w reportażu artystycznym w ramy terminologii filmowej. Pokazanie, że pozyskiwanie dźwięku rejestrowanego w różnych „planach” umożliwia komponowanie radiowego reportażu artystycznego jako „filmu audialnego”. Posługując się analogią pracy kamery filmowej, Autorka wyodrębniła sześć planów dźwiękowych rejestrowanych mikrofonem, wykorzystywanych przez twórców artystycznych form radiowych. Na uwagę zasługuje też wskazanie, że zróżnicowanie planów akustycznych związane jest z odległością mikrofonu od człowieka lub obiektu będącego źródłem dźwięku. Autorka przekonuje, że każdy z planów posiada inny ładunek emocjonalny. Podaje też przykłady ich zastosowania i pokazuje, że świadome posługiwanie się owymi planami przyczynia się do kreowania w wyobraźni odbiorcy wyrazistych obrazów oraz budowania porozumienia między słuchaczem a bohaterem opowieści (szczególnie w bliskich planach).

2. Wskazanie analogii między kompozycją dźwiękową reportażu artystycznego i dziełem muzycznym. Sięgając po różne aspekty muzyczności języka mówionego, takie jak jego rytm, barwa głosu, intonacja, pauzy, a także odwołując się do muzyczności innych form dźwiękowych, Autorka wykazała, że artystyczny reportaż radiowy jest podobny do dzieła muzycznego. Uzyskanie harmonii między zastosowanym utworem a dźwiękami pozamuzycznymi przyczynia się do odbioru reportażu jako dzieła brzmieniowo spójnego. Z kolei kontrastowanie ze sobą brzmień czy świadome stosowanie dysonansów może stać się ciekawym zabiegiem artystycznym, pozwalającym odbierać dzieło także na poziomie metaforycznym.

3. Wprowadzenie do badań nad radiem konceptu „hipsometrycznej mapy uczuć”. Autorka udowadnia, że dzięki właściwemu operowaniu dźwiękiem w artystycznym reportażu radiowym oprócz porządku dramaturgicznego powstaje „porządek emocjonalny”. Opracowana przez Autorkę „mapa uczuć”, bazująca na czterech kolorach oddających cztery różne temperatury emocji, jest narzędziem umożliwiającym autorowi świadome ich stopniowanie, tak by percepcja dzieła audialnego wiązała się z wywołaniem empatii i zaangażowania słuchających. Badaczom form dźwiękowych z pewnością zaś ułatwi ich analizę.

Autorkę cechuje daleko idący perfekcjonizm. Bez względu na to, czy przygotowuje ona reportaż radiowy, czy też opracowanie naukowe – z jakim mamy do czynienia w analizowanym przypadku – tworzy ona małe dzieła sztuki, które mają swój wewnętrzny rytm, a ich konstrukcja wynika z pogłębionej refleksji i świadomości znaczenia zarówno treści, jak i formy. Warto więc

podkreślić nie tylko akademickie walory rozprawy, lecz także wewnętrzne piękno tej akademickiej podróży po reportażu. Tabela i fotograficzne formy prezentacji stanowią integralną część dzieła, są znakomitym uzupełnieniem prezentowanych treści. Ponadto Autorka wykazuje się erudycją, ze swobodą sięgając po inspirację i porównania z zakresu literatury, filmu, teatru i muzyki. Dzięki tym atutom ta praca doktorska może przyczynić się do rozpropagowania wciąż elitarnego gatunku, jakim jest reportaż artystyczny. Już same analizy przedstawionych reportaży zachęcają do zapoznania się z nimi i rozsmakowania się w nich. W pewnym stopniu więc mgr Katarzynie Michalak udało się to, co jest bardzo trudne, utrwalić w postaci słowa pisanego potęgę dźwięku, który jest dla człowieka bardzo naturalną formą wyrazu. Ta „naturalność” powoduje jednak, że niezwykle rzadko podejmujemy nad nim refleksję.

Przemyślenia dotyczące reportażu artystycznego, zawarte w rozprawie, kształtowały się i dojrzewały w umyśle Autorki na przestrzeni lat. Bardzo cieszy więc fakt, że dzięki tej pracy doktorskiej możemy skorzystać z Jej wiedzy i doświadczenia. To niezwykle cenne i wiarygodne – z uwagi na drogę zawodową Autorki – opracowanie, które powinni docenić zarówno praktycy, jak i akademicy.

Jeżeli miałabym wskazać na pewne mankamenty przedstawionej do oceny rozprawy doktorskiej, zwróciłabym uwagę na luki w kwerendzie dotyczące może nie samego reportażu artystycznego, ale ogólnie sztuki dźwiękowej, reportażu radiowego i wykorzystania go w badaniach naukowych. Przykładem mogą być publikacje Mii Lindgren. Autorka wspomnianego już w recenzji artykułu (ale także innych opracowań z tego zakresu) stawia sobie nawet podobne pytania badawcze jak mgr Katarzyna Michalak: Jaka jest rola dziennikarza w rozmowach z osobami przechodzącymi traumę?; Jaką rolę odgrywa muzyka we wzmacnianiu emocjonalnego wpływu opowieści na słuchacza? i Jakie strategie można zastosować, aby zrównoważyć potrzebę silnego oddziaływania emocjonalnego bez powodowania, że przekaz staje się trudny do zniesienia, a słuchacze wyłączają radio? Tym bardziej należy żałować, że Doktorantka nie podjęła dialogu z opracowaniami tej badaczki radia. Pominęła też na przykład publikacje dotyczące estetycznych aspektów sztuki radiowej Madaleny Oliveiry. W dysertacji zabrakło także odniesień do polskich autorów, którzy pisali o reportażu radiowym czy sztuce dźwiękowej. Można w tym kontekście wymienić takie osoby jak na przykład Magdalena Szydłowska czy Janusz Łastowiecki.

Dobór materiału do analizy nie budzi zastrzeżeń. Zgadza się, że wybrane dzieła radiowe niejednokrotnie uważane były za przełomowe w historii gatunku, w tym te stworzone przez samą Autorkę pracy. Z przedstawionego materiału badawczego Autorka korzysta jednak

dość swobodnie. Nie analizuje każdego z dziesięciu reportaży we wszystkich wyznaczonych do badania aspektach. Selekcja materiału do analizy, wykorzystanego w poszczególnych częściach pracy, była zapewne konieczna. By wzmocnić jednak naukowy charakter tej analizy, wypadałoby wskazać czynniki decydujące o takim, a nie innym wyborze. W przeciwnym wypadku trudno oprzeć się wrażeniu pewnej przypadkowości, opisywane dzieła stanowią raczej ilustrację omawianych zagadnień niż są obiektem systematycznej analizy zawartości. Podobne uwagi można by sformułować wobec przeprowadzonych wywiadów. Mam więc nadzieję, że Autorka będzie dalej doskonalić swój warsztat naukowy i w przyszłości powstaną kolejne wartościowe publikacje naukowe Jej autorstwa.

Na koniec chciałabym też podkreślić godne podziwu zaangażowanie Autorki w promowanie reportażu artystycznego. Z zadania tego mgr Katarzyna Michalak uczyniła pewnego rodzaju misję, którą realizuje na wielu różnych polach, jako twórca, edukator, badacz, ale też społecznik. Z bardzo dużym uznaniem należy wypowiedzieć się o jednym z najnowszych projektów, w które zaangażowała się Doktorantka. W 2021 roku, wraz z grupą zaprzyjaźnionych autorów, przy współpracy badaczy zainteresowanych radiem artystycznym, zdecydowała się powołać Fundację Audionomia. Jej celem jest szeroko pojęta popularyzacja audialnych narracji non-fiction, głównie takich gatunków jak dźwiękowy reportaż i dokument artystyczny. Tego rodzaju działalność przyczynia się do budowania mostów między światem nauki i światem praktyków, sprawia, że w sposób realny nauka może też oddziaływać na społeczeństwo, co jest bardzo cenne.

Podsumowując, pragnę stwierdzić, że ocena przedłożonej dysertacji, jak i innych dotychczasowych dokonań Autorki w zakresie reportażu artystycznego, jest bardzo wysoka. Przedmiotem przedstawionej rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Spełnia więc ona kryteria ustawowe i może być dopuszczona do obrony. Pojedyncze uwagi krytyczne, które pojawiają się w recenzji, mają na celu wskazanie możliwości uzupełnienia rozprawy przed jej ewentualną publikacją – na co ta praca z pewnością zasługuje.

Olsztyn, 10 listopada 2022 r.

